

laajennettiin entistä omakotialuetta. Näin syntyi uusia omakotialueita tehdaskylän läheisyyteen. mm. Mäyrän omakotialue.

Arkkitehti Kautonen laati yhteistoiminnassa yhtiön johdon kanssa myös piirustukset kahta, huonepinta-alaltaan 77 ja 54 m², rakennustyyppiä varten. Miltei yksinomaan näiden piirustusten mukaan, jotka rakentajat ovat saaneet korvauksetta, uusien omakotialueiden talot on rakennettu. Yhtiö on lisäksi kustantanut tietyt ja antanut puutarha-arkkitehdin laatia istutus- ja puutarhasuunnitelmat.

Mahdollisuus päästä oman katon alle on ollut siinä määrin innoittava, että omakotirakentajat ovat käyttäneet vapaa-aikansa uusien kotiensa rakennustöihin saaden avustusta naapuristoltaan talkoiden muodossa. Varsinaista ammattitaitoa vaativiin töihin yhtiö mahdollisuuksiensa mukaan on luovuttanut rakennusmiehiä ja yhtiön rakennusmestari on ollut ohjaamassa rakentajia. Tämän innostuksen ja yhteishengen tuloksena on ollut, että 1945 jälkeen kohosi 3 vuoden aikana 79 asuinrakennusta. Valtion rakennuslainaa on saatu 7,5 milj. markkaa ja yhtiö on tarkoitusta varten myöntänyt avustuksina ja lainoina yli 10 milj. mk.

Omakotialueet ovat tuoneet Tervakosken kyläkuvaan uuden piirteen, jolla on vahvasti standardituotannon leima.

2. Valistus- ja viihdytystoiminta

a) *Koulut*

Mainittiin jo, että A. F. Wasenius halusi saada lapset jo melko nuorina tehtaan töihin. Humble taasen ei ollut erikoisesti kiinnostunut tähän Waseniuksen lempiajatukseseen. Mutta toiselta puolen hän ei myöskään suosinut holtitonta joutilaisuutta. Hän kohdisti jo sangen aikaisin huomionsa kouluopetuksen järjestämiseen tehdasyhdyskunnan lapsille.

Kysymys kansanopetuksen järjestämisestä lukkarinkoulua tehokkaammalle kannalle oli maassamme 1850-luvun lopulla vilkkaan keskustelun alaisena sen johdosta, että Aleksanteri II antoi 1856 senaatin tehtäväksi laatia ehdotuksen siitä, miten kansansivistystä tarkoittavien koulujen järjestämistä

Yhtiön 1891 rakentama kansakoulu

maalaiskunnissa olisi helpotettava. Jo ennen kuin maamme kansakoululaitosta koskevat suunnitelmat kypsyivät — kansakouluasetus sai vahvistuksensa 1866 — perustettiin Janakkalaan kaksi koulua, nimittäin Hamppulaan 1861 ja Tervakoskelle 1862. Viimeksi mainittu koulu, jota Tervakoskella ruvettiin nimittämään lapsukaiskouluksi, oli Humblen ratkaisu lasten työkysymyksessä. Hänen esittämänsä koulun perustamisajatukseen yhtyivät niin Wasenius kuin Borgströmkin. Seurauksena oli, että koulua ruvettiin ylläpitämään alusta lähtien yksinomaan yhtiön kustannuksella. Ensimmäinen koulumestari oli Erik Vikman (Lintumäki). Hänen jälkeensä koululla oli yksinomaan naisopettajia mm. Aurora Grönholm, josta tuli insinööri Westerlundin puoliso. Senkin jälkeen kun Tervakoskelle perustettiin täydellinen kansakoulu, lapsukaiskoulu toimi eräänlaisena alakansakouluna.

Täydellisen kansakoulun Tervakoski sai 1888. Senkin perusti ja otti ylläpitääkseen yhtiö. Koulu toimi aluksi tilapäissuojissa, kunnes se 1891 sai

Repimön nurkkaus, johon yhteiskoulu on sijoitettu

oman talon, joka vieläkin on kansakoulun käytössä, vaikka se on jo pitkät ajat ollut liian ahdas. Sen tarpeisiin on ollut pakko ottaa lisätiloja sekä seurahuoneelta että työväen viihtyisyyttä varten 1897 rakennetusta keilarata-rakennuksesta.

Kansakoulunopettajat ovat olleet ulkopuolella varsinaisen koulutyönkin tärkeitä sivistystyöntekijöitä Tervakoskella. Jo ensimmäinen opettaja, K. G. Höijer, oli keskeisimpiä henkilöitä Tervakosken klubin toiminnassa. Samassa mielessä tärkeitä ovat olleet myös opettajat Hanna Palo, Ines Brofeldt, K. Riihimäki, Laina Jääskeläinen ja Reino Salmela.

Uutta vaihetta Tervakosken kouluoloissa merkitsee yhteiskoulun syntyminen 1945. Tämä koulu on oikeastaan eräs seuraus maamme asutus-

keskusten suuresta asuntopulasta. Kun tervakoskelaiset keväällä 1945 pyrkivät sijoittamaan lapsiaan oppikouluihin, osoittautui oppilasasuntojen saanti ylen vaikeaksi. Kun sitä paitsi asunto täyshoitoineen tuli kalliiksi, lasten vanhemmat katsoivat taloudellisesti edullisimmaksi ratkaisuksi palkata pätevän opettajan antamaan yksityisopetusta oppikoulun ensimmäisen luokan aineissa. Tästä oli samalla se erinomainen etu, että vanhemmat saattoivat pitää lapset kotonaan.

Syksyllä, jolloin opetus oli alettava, oppilaita ilmoittautui niin paljon, että heistä tuli täydellinen koululuokka. Tämä johti siihen, että opetuksesta muodostui aivan säännöllinen luokkaopetus, jossa noudatettiin keskikoulun ensimmäisen luokan opetussuunnitelmaa. Luokkahuoneeksi saatiin Pikkukirkon kerhosali.

Näin oli Tervakosken yhteiskoulu saanut alkunsa ilman että sellaista oli lainkaan perustettu. Perustamistoimenpiteisiin ryhdyttiin vasta keväällä 1946, jolloin oli ratkaistava, oliko opetustoimintaa edelleen jatkettava ja missä muodossa. Kun uusia oppilaita ilmoittautui ensimmäiselle luokalle riittävästi, yhteiskoulun kannattajat perustivat Tervakosken yhteiskoulun kannatusyhdistyksen. Se päätti ruveta ylläpitämään Tervakoskella toimivaa 5-luokkaista keskikoulua. Tällekin uudelle opinahjolle Tervakoski Oy on antanut tarvittavaa taloudellista tukea.

Koulun ensimmäinen opettaja oli maisteri Sivi Pajarinen.

b. *Lainakirjasto*

Humblen isällinen huolenpito ei supistunut vain lapsukaiskoulun perustamiseen. Hän kiinnitti huomiota myös siihen, että työväestö kokonaisuudessaan tarvitsi kohottavaa ajanviettoilaisuutta. Työväestön viihtyisyyden lisääminen ei tuona aikana kuitenkaan ollut helppo tehtävä. Tosin myöskään vaatimukset eivät olleet suuret.

Vuosi 1873 muodostui tässä suhteessa merkkivuodeksi. Tänä vuonna nimittäin Tervakoskelle perustettiin sekä lainakirjasto että torvisoittokunta.

Kenestä kirjaston perustamisajatus oli lähtöisin, siitä ei ole säilynyt tietoja. Mutta tuskinpa erehtyy olettaessaan tässäkin Humblen aloitteentekijäksi. Mutta siinä oli myös työväestö alusta alkaen sangen aktiivisesti mukana.

Tätä kuvaa erinomaisesti se, että työväestö keräsi keskuudestaan kirjojen ostoa varten 700 mk, mikä oli suurempi rahamäärä kuin mitä koko tämän aikainen suomenkielinen kirjallisuus olisi maksanut. Kun yhtiö lisäksi lahjoitti samaan tarkoitukseen 1 000 mk, päätettiin toukokuussa 1873 ostaa kirjoja 300 markalla. Loppuvarat sijoitettiin säästötilille Yhdyspankkiin. Tarkoituksena oli, että vain korot vuosittain käytettäisiin uusien kirjojen hankintaan. Tätä suunnitelmaa ei kuitenkaan noudatettu, vaan kaikki tilille sijoitetut varat käytettiin vähitellen kirjallisuuden ostoon.

Yllä mainitulla 300 markalla ostettiin sitten »professori Forsmanin avustamana 124 kirjaa», kuten Humble kirjeessään eräälle tuttavalleen kertoo. Tämä professori oli suomalaisuustaistelun johtomies, Helsingin yliopiston historian professori, myöhemmin kouluhallituksen päällikkö, joka aateloituna otti nimekseen Y. S. Yrjö-Koskinen. Hän osti kirjastoa varten suunnilleen kaiken sen suomenkielisen kirjallisuuden, mikä tähän aikaan oli olemassa. Hänen ostamansa kirjallisuuden luettelo hintoineen on säilynyt. Kun se on mielenkiintoinen näytteenä tämän ajan suomenkielisestä kirjallisuudesta, esitetään se tässä valokuvajäljennöksenä.

Suomenkielinen kirjallisuus rupesi tähän aikaan ripeästi kasvamaan. Tätä osoittaa sekin, että Tervakosken lainakirjastossa 1875 lopussa nidosten luku oli jo 229. Kirjastonhoitajana oli pitkät ajat ilman mitään korvausta kassanhoitaja M. B. H u n n e l i n. Se oli sijoitettunakin konttorihuoneistoon.

Kun sitten 1880-luvun puolivälissä rakennettiin seurahuone erikoisine lukusaleineen ja perustettiin Tervakosken klubi yhdistystoiminnan ylläpitäjäksi, sai lainakirjasto omat suojansa ja isännäkseen klubin.

Lainakirjasto ja sen käyttö laajenivat vuosien kuluessa sangen ripeästi. Nidoksia oli 1890 650 ja 1926 2 192. Tämän korkeammaksi määrä ei kohonutkaan. Lainausten luku heti ensimmäisenä vuonna 1873 oli 1 076 ja 1875 1 435. Tämä osoittaa, että lukuhalu jo 75 vuotta sitten oli suuri ja että kirjastolla todella oli vapaa-aikojen vietossa tärkeä ja samalla kohottava merkitys. Lainausten luku myöhemmin ei kehittynyt samassa suhteessa kirjaston laajenemisen kanssa: 1920-luvulla lainauksia oli vuosittain n. 2 300 ja 1940-luvulla 3 000:n vaiheilla. Kirjasto luovutettiin 1945 kunnan kirjastoksi ehdolla, että sen sijoituspaikka oli edelleen Tervakoski.

Tervakoskelle hankittu Kirjasto.

Montako
pidettä.

Kirjain nimet

Hinta
kappen - kirjain.

2.	Krohn, Kertom. Suom. hist. I-III — 1.-	5:50.
3.	Roskinen, Oppikirja I-III — 1:50.	7:50.
2.	" , Nuorisofota I-II — 1.-	7:40.
6.	Gruben Kertom. Suom. hist. I-VI. 3:-	16:-
1	v Barth, Kristinuskok. historia —	1:40.
1	" , Yhteinen maailm. hist. —	2:-
1	Juutalaisten Naimifesta ja orjista —	:50. —:92.
1	Roskinen, Olavi Maanmyyriä —	:50. 1:20.
1	v Muhammedin elämä ja oppi —	:80.
1	Rosendal, Vanhan ajan hist —	:50. 3:-
1	Macaulay, Englannin hist. I —	:70. 3:-
1	v Gustaf Waasa —	1:20
1	v Eerik Nylästästä. —	:60.
1	Michael Agrikola —	:50. —:20.

1	Koskunen, Sprengtpostenista	so.	2:50.
1	Castren, Muistelmia 1808 jodasta	so.	3:—
1	“ , Kajaanin laavin vaik.	so.	2:40.
1	Wallin, Uuden ajan muist.	so.	1:77.
1	“ Aug. Wallen'in elämä ja matk.		4:—
1	Wacklin, Satanen Muist. Pohjanm. I	so.	1:—
		11:50	65:37 ⁶

2.	Kuvaelmia Suom. maakunnista I-VIII	1:—	4:20.
1	Salenius, Kuvaelmia luonnosta I, II.	so.	1:50.
1	Opikki ja kuvikki I	so.	1:—
1	Tietoja Maailman kaupista	so.	1:—
1	“ Suonnon-laadunomuksia kertomuksia		1:—
1	Ahlqvist, Muist. Matk. Venäjällä	so.	4:—
1	Thauvon, Matk. Venäjän Lapissa	so.	1:—
1	Svan, Matkakavainnoita Virosta	so.	—:75.
1	Matkakertomuksia I: Onneton Matka	so.	1:—
1	“ ja amerella		3:—
1	Ignatius Tilastollinen kirjuri	so.	4:—
		5:—	22:45.

1	Kalevala, helppokäsit.	— 50.	1:50.
1	Kanteletar	— 50.	5:—
1	Satakieli	— 50.	1:—
1	Pieni laulukirja	— 50.	—:60.
1	Paavo Korhosen runot	— 50.	1:80.
1	Helmiwyö. Suom. runoutta	— 50.	3:—
1	Hänricki Stodin tarinat I-III.	— 50.	1:50.
1	Tuokon Säul	— 50.	2:50.
2	Okfansen, Sakemia	1:—	3:50.
1	Suono, Runoelmia I-II	— 50.	3:—
2	Rahkosen, Säestää I-II	1:—	2:30.
1	Kanfikoit ja Mustikoita I	— 50.	2:40.
1	Annikka V	— 50.	2:—
1	Kaikuja Kameesta I	— 50.	2:—
4	Suom. Kans. Satuja ja tarun I-IV.	2:—	7:50.
4.	Näytelmistö I-IV	2:—	12:40.
1	Kivi, Nummiputarit	— 50.	1:80.
1	Suom. Kans. Arvoitukset	— 50.	1:80.
3.	Mustalammun myy. Kora Niilo. Uohlan ifanta	1:50.	2:10.
3.	Loango. Hyvä poika. Kalerioja	1:50.	2:—

Lisätään 16:— | 59:70.

Suunniteltu - 16. - | 59:70.

1	Gummerus, Ylkäiset ja Alk. —	- 50.	3:—
1	" " " " , Uuteloita —	- 50.	2:—
1	Ingenman, Waldemar Seier —	- 50.	5:—
1	Walter Scott, Twankoe —	- 50.	3:—
1	" " " " , Sammermoodi Morfan —	- 50.	3:—
1	" " " " , Tarina Montroselta —	- 50.	2:—
† 4	Andersen, Satuja —	- 50.	5:30.
2.	Lasten Joululahja I-II. —	1:—	1:60.
1.	Kivi, Seitsemän veljestä —	- 50.	3:25.
1.	Topelius, Kuninkaan Naisikka —	- 50.	2:—
1.	Eliöt, Silas Marner. —	- 50.	3:—
1.	Byström, Katatyttö —	- 50.	2:25.
1.	Sand, Pikku Fadette —	- 50.	2:—
1.	Calamnius, Metelinkirkko —	- 50.	—:80.
1.	Rakkoisveljet ja Haapakallio —	- 50.	1:55.
1.	Dickens, Kotipöytä —	- 50.	1:20.
7	Kirjallista Keskustusta 1866-1872.	24:50.	100:65.
		3:50.	35:—
		28:—	135:65.
1.	Stockhard, Kemianoppi —	- 50.	5:—
1.	Berlin, Lukukirja —	—	6:50.

1	Köyrykoneet	4:90.	2:—
1	Murman, Eläintiede	:50.	7:—
1	Lönnrot, Kasvio	:50.	5:50.
1	Opinjat ja Marakattit	:50.	—180.
1	Warelius, Enon Opetuksia I-II	:50.	1:80.
1	Topelius, Luonnon kirja	—	1:60.
1	Kirsteh, Lukuja Oppikirja	—	1:80.
1	✓ Ahlqvist, Uusi Suom. Lukemisto	3:—	39:—
10.			2:—
		3:—	34:—

1	Suomen Valtiokalenteri	—	4:—
1	Ruottin valtakunnan Laki	:50.	4:—
1	Suomen Perustus-lait	:50.	2:40.
1	✓ Valtio-päivä-järjestys	—	1:—
1	✓ Kunnallis-asetus	—	:65.
1	✓ Mellin, Kaavakirja	:50.	1:—
1	Rahasepoista	:50.	—:60
1	Järjestävä Käsi taloudesti	:50.	1:75.
1	✓ Lönnrot, Suom. talonpoian Kotilääkäri	2:50	15:40 ²
9			2:—
		2:50.	17:40

1	Spurgeonin valittuja saarnoja	— 80 —	1:—
1	Ingramin, Paavolin lähetyksen Romal.	:50 —	—:75
2	" Lutheruksen Kirkkopostilla	— —	12:—
1	" Wörpi ja Evankeliumikirja	— —	3:50
			<hr/> 1:— 17:25

Kirjaston kustannus-luettelo

		Kirjain hinta	Stomat palkka
29	pidettä Historiua	65:37	+ 11:50.
12	" Maatiedettä	22:45	+ 5:—
52	" Runoutta ja Kaunokirjallisuutta	100:65	+ 28:44.
10	" Luonnontiedettä	34:—	+ 3:—
9	" Lakitiedettä ja käytännöllistä	17:40	+ 2:50.
5	" Hengellistä kirjallisuutta	17:25	+ 1:—

Sa SM 292:12 + 57:44

Sa Saru MA 343:12.

5% hinnaanvähennyksestä — 14:62.

328:50.

Maksettavaksi muutetaan kolme setäa kahdeksan kolmelta (328) markkaa 50 p.

Helsingissä, Toukok. 23 p. 1873. Yrjö Koskisen.

Hämmisen soittokunta, Tervakosken ensimmäinen

c. Torvisoittokunta

Toinen viihtyisyyteen tähtäävä toimenpide oli torvisoittokunnan perustaminen, kuten jo mainittiin. Sekin syntyi Humblen aloitteesta ja rahallisesti tukemana 1873. Tervakosken paperitehtaalte oli otettu työhön entinen kaartin soittokunnan soittaja Hämmänen, joka otti kouluttaaksensa työläisnuorukaisista torvensoittajia. Aluksi hankittiin vanhoja sotilassoittokuntien hylkäämiä soittimia. Jo kesällä 1874 soittokunta oli saavuttanut sellaisen tason, että se esiintyi Hämeenlinnassa vierailevan sotilassoittokunnan ohella kaupungin lastenkodin hyväksi järjestetyssä puistojuhlissa. Ja tätä ennen tervakoskelaiset olivat saaneet monesti ihailta soittokuntansa esityksiä, sillä kauniina kesäiltoina se kaiutteli säveliä milloin kummulla, jossa nyt on osuuskauppa, milloin nykyisen viljamakasiinin vieressä olleessa huvimajassa eli

lystihuoneessa, kuten sitä nimitettiin, milloin taas huviretkillä, joita lähiympäristöön tehtiin.

Saadakseen soittokunnan tason entistä korkeammaksi Humble tilasi sille uudet torvet Ruotsista 1875. Tilaus käsitti 2 ess-kornettia, b-kornetin, f-trumpetin, ess-alton, b-tenorin, b-baritoonin ja ess-basson, viritettyinä Pariisin korkeustasolle. Torvien osto tapahtui niillä varoilla, joita yhtiö Humblelle myönsi korvaukseksi tämän »omiin uhrauksiin liittyvästä jatkuvasta huolenpidosta työläisten viihtyisyyden hyväksi», kuten yhtiökokouksen pöytäkirjassa 14/6 1876 sanotaan.

Uudet soittimet olivat tietenkin omansa lisäämään soittokunnan ja sen johtajan innostusta. Sen lähes 10 vuoden kuluessa, minkä Hänninen soittokuntaa johti, se kehittyi maalaisoloihin katsoen kunnioitettavalle tasolle. Mutta kun johtaja 1882 muutti pois Tervakoskelta, ei pätevää uutta miestä saatu hänen paikalleen. Seurauksena oli soittokunnan hajoaminen ja soittoaidon unohtuminen. Kun Tervakosken klubi aloitti toimintansa, oli sen tilattava soittokunta »iltahuveihinsa» Turengista. Oman soittokunnan perustaminen oli nyt entistäkin välttämättömämpi. Kun yhtiö oli kiinnittänyt tehtaan palvelukseen taaskin entisen sotilassoittajakoulutuksen saaneen K. J. Helinin, joka myöhemmin otti nimekseen Hurme, saatiin Tervakoskelle soittokunta uudelleen 1889. Ja ennen pitkää Tervakoskella kaikuivat taas, kuten ennen Hännisen aikana, soittokunnan sävelet yli tehdasyhdyskunnan kesäisinä iltoina.

On luonnollista, että soittokunnan otti hoiviinsa Tervakosken klubi. Kun harjoitukset vaativat soittajilta runsaasti vapaa-aikaa, ruvettiin heille maksamaan pieni korvaus soittokunnan esiintyessä seurahuoneella klubin maksullisissa iltamissa. Ennen pitkää soittokunta saavutti sellaisen maineen, että sitä tilattiin erilaisiin ympäristöseudunkin juhlatilaisuuksiin.

Hurme oli parin kuukauden poissaoloa lukuunottamatta johtajan paikalla aina vuoteen 1911. Nyt seurasi kehityksessä taas pysähdys, sillä uutta kapellimestaria, joka olisi kohonnut tavallisen soittajan yläpuolelle, ei heti saatu. Soittokunta toimi kuitenkin tilapäisten johtajien avulla vuoteen 1915 saakka, jolloin johtajan paikalle tuli taitava musiikkimies, A k s e l H a m m a r. Hänen tehtäviinsä kuului myös seurahuoneen urkujen soitto jumalanpalveluksissa. Eräiden erimielisyyksien takia hän erosi alussa vuotta 1920,